

Н.О.Герасименко*

**ЛИСТИ Д.І.БАГАЛІЯ: З ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ
О.М.ЛАЗАРЕВСЬКОГО**

Із докладною передмовою і коментарями публікуються листи відомого вченого Д.І.Багалія до видатної постаті української історіографії О.М.Лазаревського. У листуванні йдеться про роботу над підготовкою наукових праць, пошуки першоджерел, стан архівної й музейної справ у місті Харкові, учений ділиться своїми творчими планами.

Вагоме місце в українській історіографії другої половини XIX – початку XX ст. належить відомим ученим Олександру Матвійовичу Лазаревському та Дмитру Івановичу Багалію. Життєпису, науковій і громадській діяльності істориків дослідники приділили значну увагу¹.

Порівняно менше досліджувалася їх епістолярна спадщина. Вперше листи відомих істориків О.М.Бодянського і М.І.Костомарова до О.М.Лазаревського опублікував сам Олександр Матвійович, який приділяв значну увагу публікації епістолярних джерел².

Велика кількість епістолярних джерел О.М.Лазаревського побачила світ у 20-х рр. XX ст. під час підготовки і відзначення 25-ої річниці смерті вченого. Це, зокрема, листування Олександра Матвійовича з рідними і близькими, відомими вченими та громадськими діячами: О.І.Ханенком, О.М.Бодянським, П.Г.Житецьким, М.П.Василенком, М.І.Костомаровим, М.І.Петровим, О.І.Левицьким³.

У наступні роки епістолярна спадщина вченого не привертала уваги дослідників. Лише у 2001 р. були опубліковані листи історика В.О.Мякотіна до О.М.Лазаревського з авторською передмовою та коментарями В.І.Воронова. У 2004 р. у м. Краснодарі Російської Федерації були опубліковані листи кубанського фольклориста А.Д.Бигдая, серед яких його лист до О.М.Лазаревського⁴.

Незважаючи на низку публікацій епістолярних джерел О.М.Лазаревського, значна їх кількість залишається неопублікованою. Серед них листи Д.І.Багалія, епістолярна спадщина якого досліджувалася і публікувалася недостатньо⁵.

Публікація листів Дмитра Івановича до Олександра Матвійовича сприятиме встановленню невідомих подій і фактів у науковій творчості та життєпису вчених, які за своїм соціальним походженням належали до різних станів тогочасного суспільства Російської імперії.

О.М.Лазаревський народився 8 червня (за ст.ст.) 1834 р. у с. Гирявці Чернігівської губернії у небагатій дворянській родині, предки яких були козаками. Нині це село перейменовано у Шевченкове, і розміщується воно у Конотопському районі Сумської області. У ньому Олександр Матвійович і провів свої дитячі роки⁶.

Родина Лазаревських зберігала українські традиції і культуру. Батьки, брати Олександра Матвійовича і він сам підтримували тісні зв'язки з відомими діячами української культури і насамперед із Т.Г.Шевченком⁷.

Освіту О.М.Лазаревський здобув у Конотопському повітовому училищі (1844–1846 рр.), 2-й Петербурзькій гімназії (1850–1854 рр.) та на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету (1854–1858 рр.), який він закінчив зі ступенем кандидата⁸.

* Герасименко Неля Олексіївна – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. відділу української історіографії та спеціальних історичних дисциплін Інституту історії України НАНУ.

Попрацювавши рік на канцелярських засадах по Петербурзі, Олександр Матвійович у 1861 р., із початком у Російській імперії селянської реформи, повернувся в Україну і на посаді «члена від уряду» взяв участь у втіленні у життя «Положення» та маніфесту про скасування кріпацтва⁹. Одночасно він поринув у наукову роботу, яку поєднував у подальші роки з різними службовими посадами, з 1869 р. переважно у судових органах, заробляючи таким чином собі і сім'ї на прожиття.

Завдяки наполегливій, невтомній праці, чесності та непідкупності Олександр Матвійович досяг успіхів на службі у судових органах і завершив свою службову діяльність на посаді товариша голови Київського окружного суду та члена Київської судової палати у чині статського радника. За відмінну службу у судових органах його було нагороджено трьома царськими орденами¹⁰.

Вагомі досягнення О.М.Лазаревського у науковій діяльності, опублікована наукова спадщина якого налічує понад 400 праць. Він зробив значний внесок у розвиток української історичної науки, започаткувавши дослідження в Україні таких спеціальних історичних дисциплін, як бібліографія, історіографія, дипломатика та сфрагістика, продовжив вивчення проблем генеалогії, розробивши критичний підхід до оцінки родовідних легенд. Олександр Матвійович розробив основи практичного джерелознавства та археографії, започаткував дослідження соціально-економічної історії Лівобережної України другої половини XVII–XVIII ст., на території якої існувала у той час Українська козацька держава.

Своїми працями, в основі яких була ґрунтовна джерельна база, документи якої, як правило, вперше вводилися вченим у науковий обіг, О.Лазаревський відійшов від романтичного козакофільства і почав вивчати різні стани тогочасного українського суспільства. У цьому він мав цілий ряд послідовників, до яких належав і автор листів Дмитро Іванович Багалій.

Народився Д.І.Багалій 26 жовтня (за ст.ст.) 1857 р. у міщанській родині, яка займалася дрібним ремеслом. Його діди і прадіди були ремісниками м. Києва, які ще у 1766 р. увійшли до київського рибальського цеху. Дмитро Іванович рано втратив батьків і виховувався у тітки, у сім'ї якої дотримувалися українських звичаїв. А знайомство з бурсаками, які знімали у неї кімнату, привернуло його увагу до українського побуту, культури і мови, хоча у Києві, де він жив, панувала переважно російська мова. Це переросло в захоплення українською піснею, етнографією і фольклором¹¹.

У 1865 р. Д.І.Багалій вступив до Київського приходського училища, потім продовжив навчання у 4-класній гімназії, яку він закінчив у 1876 р. із золотою медаллю¹².

Того ж року Дмитро Іванович вступив на історико-філологічний факультет Київського університету, який на той час був одним із найбільших наукових центрів в Україні. У 1876 р. за участь у студентському виступі проти викладача латинської мови його було виключено з університету, але із правом поновлення. Другий семестр Д.І.Багалій закінчував у Харківському університеті¹³.

Повернувшись у 1877 р. до Київського університету, Дмитро Іванович поринув у наукову роботу. Під впливом викладачів цієї установи В.С.Іконнікова та В.Б.Антоновича він обрав своєю спеціальністю історію українського народу. Тоді ж побачили світ його перші студентські роботи. Одночасно він продовжував займатися громадською діяльністю. Незважаючи на наступ реакції на українську науку і культуру, що проявилася, насамперед, у виданні у 1876 р. Емського указу, він вступив у напівлегальну молодіжну організацію «Кіш», яка об'єднувала студентську молодь і перебувала під ідейним впливом Київської громади.

Після закінчення у 1880 р. університету молодого вченого як стипендіата залишили в університеті для підготовки до професорського звання. Того ж ро-

ку він став членом Київської громади, в той час поміркованої і лояльної до царського уряду організації, яку очолював В.Б.Антонович¹⁴.

На початку 80-х рр. XIX ст. Д.І.Багалій познайомився з О.М.Лазаревським. Він неодноразово бував у нього вдома, спостерігаючи немовби ілюстровану історію Гетьманщини на стінах його кабінету. Світогляд вченого та його праці справили значний вплив на вибір Дмитром Івановичем теми дослідження, якою стала спочатку історія Лівобережної, а згодом, з переїздом до Харкова, Слобідської України¹⁵.

З Олександром Матвійовичем Дмитра Івановича пов'язувала також співпраця у журналі «Киевская старина», в якому О.М.Лазаревський був одним із засновників, членом редколегії і редактором (1890–1891 рр.). На сторінках журналу Д.І.Багалій опублікував деякі свої праці¹⁶.

Отже, вчених, різних за походженням, соціальним станом і віком (Д.І.Багалій був молодшим за О.М.Лазаревського на 23 роки) поєднувала любов до України, її історії та культури, для дослідження якої вони віддавали свої сили і знання. Про це йшлося у листах молодого вченого до свого старшого колеги й однодумця, які написані у той період його життя, коли Дмитро Іванович викладав у Харківському університеті, поєднуючи викладання з науковою і громадською діяльністю.

Збірка складається із п'яти листів, два з яких недатовані. В одному з недатованих листів Д.І.Багалій розповідає О.М.Лазаревському про стан архівних документів, які зберігалися «въ тюках на хорахъ» та у коридорах Харківського університету, і роботу по їх упорядкуванню. У листі йшлося про те, що кошти на цю роботу виділив відомий цукрозаводчик Харитоненко, а її виконавцем був слухач Археологічного інституту Рогозін, який, проте, за два місяці роботи архів не упорядкував. Тоді за цю справу взялися Д.І.Багалій і П.С.Єфименко – відомий історик та етнограф. Вони залучили до упорядкування архівних документів молодих викладачів університету та стипендіатів, які готувалися до професорського звання. Вони і привели архів у належний стан. У листі Дмитро Іванович навів також відомості про структуру архіву, хронологічні межі та зміст окремих документів¹⁷.

Про роботу над упорядкуванням архіву Малоросійської колегії, перевезеного з Чернігова до Харкова, йдеться й у листах російського історика, археографа, організатора Петербурзького археологічного інституту М.В.Калачова до О.О.Потебні, який у той час очолював Харківське історико-філологічне товариство. Відомості, наведені в них, уточнюють і доповнюють дані, зазначені у листі Д.І.Багалія.

Так, у листі від 8 жовтня 1880 р. М.В.Калачов дякував О.О.Потебні за інформацію про перевезення архіву Малоросійської колегії до Харкова і вважав, що в університеті знайдуться сили для опису та дослідження його матеріалів. Він дякував також за надіслану статтю П.Єфименко про документи архіву, опубліковану в «Харьковских губернских ведомостях», і висловлював жаль, що Єфименко, як і більшість учених, «по недостаточности средств» не може присвятити себе винятково науці, якій би приніс велику користь¹⁸.

У листі від 30 жовтня 1881 р. він повідомляв О.О.Потебні, що завдяки його «содѣйствію» слухач Археологічного інституту Н.П.Рогозін, відряджений влітку 1881 р. до Харкова, ознайомився з документами архіву і підготував опис документів. М.В.Калачов хотів надрукувати опис і декілька екземплярів відправити до Харкова. Водночас на прохання Рогозіна, він рекомендував харківським ученим не розпаковувати тюки з документами до того часу, поки їх можна буде розмістити на полицях або шафах, що підтверджує дані, наведені в листі Д.І.Багалія, що Рогозін дійсно документи архіву не впорядкував. У листі М.В.Калачова йшлося також про необхідність придбати для архіву шафи, кра-

ще дубові. Він запитував про необхідну для цього суму грошей, які він мав виплатити із суми «пожертвованной г.Харитоненко для приведения в порядок Вашего архива»¹⁹.

У листах М.В.Калачова до О.О.Потебні від 16 травня і 1 серпня 1883 р. він радіє з того, що для архіву виділено приміщення, що Єфименко і Багалій приступили до опису архіву Малоросійської колегії, повідомляє, що пересилає «сто сорокъ рублей» у правління імператорського Харківського університету для облаштування в архіві полиць або шаф²⁰.

Отже, у листах М.В.Калачова зазначено, що П.С.Єфименко і Д.І.Багалій приступили до опису архіву у 1883 р. У листах ішлося також про надання того ж року архіву відповідного приміщення і про призначення Д.І.Багалія охоронцем архіву. Відомо, що на цю посаду Дмитра Івановича було обрано у 1883 р.²¹

Крім того, в автобіографії Д.І.Багалія зазначено, що архів пролежав «на хорах актовій зали до 1883 року», до переїзду вченого у Харків. А це сталося якраз у 1883 р., оскільки лише 11 березня цього ж року його було затверджено на посаді доцента російської історії Харківського університету²².

Отже, наведені дані свідчать про те, що лист Д.І.Багалія до О.М.Лазаревського може бути датовано 1883 р.

У іншому недатованому листі Дмитра Івановича йдеться про його роботу над книгою «Магдебургское право в городах Левобережной Малороссии». Він просить Олександра Матвійовича надіслати йому літературу, якої йому не вистачало для її підготовки. У листі він зазначив свою адресу у м. Харкові: «Дѣвичья улица, дом Потебни, 3». У автобіографії Дмитра Івановича зазначено, що на цій вулиці він оселився у 1890 р.²³

Автор листа повідомляє О.М.Лазаревському про підготовлену ним рецензію за дорученням Російської академії наук на «Описание Старой Малороссии. Полк Стародубский»²⁴. У листі Дмитро Іванович зазначає також, що він у своїй рецензії полемізує з критичними зауваженнями, які висловив І.В.Лучицький на цю ж працю. Відомо, що рецензія І.В.Лучицького на працю О.М.Лазаревського була опублікована у 12 номері «Университетских известий» за 1889 р.²⁵ Отже, лист Д.І.Багалія може бути датований не раніше 1890 р.

Тоді хронологічний порядок представлених листів такий:

№1 – [1883 р.] [м.Харків]; №2 – [1890] с.Кочеток Харківської губернії; №3 – 9 жовтня 1890 р. [м.Харків]; №4 – 19 жовтня 1895 р. м.Харків; №5 – 6 листопада 1895 р. м.Харків.

В інших листах Дмитра Івановича йдеться про роботу над підготовкою наукових праць, пошуки першоджерел. Автор листів ділиться з Олександром Матвійовичем творчими планами, розповідає про стан музейної справи у м. Харкові. У листах від 19 жовтня і 6 листопада 1895 р. він пропонує О.М.Лазаревському співпрацю з видання документів до ювілею графа П.О.Рум'янцева, що, очевидно, Олександра Матвійовича не зацікавило. Відомо, що О.М.Лазаревський опублікував у 1896 р. у журналі «Киевская старина» низку персональних статей із цієї проблеми²⁶.

Листи Д.І.Багалія до О.М.Лазаревського написані у шанобливому, але одночасно і діловому стилі²⁷, що обумовлено особливостями відносин між автором і кореспондентом, які були колегами-істориками, творчими особистостями і досліджували спільні наукові проблеми.

Оригінали листів Д.І.Багалія зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. Листи написані достатньо розбірливим почерком і добре збереглися. Вони публікуються за хронологічним принципом відповідно до часу їх написання. Авторські дати зазначені за місцем їх у автографі. У недатованих листах дата подається у квадратних дужках перед текстом листів.

Непрочитані у листах слова відмічаються трикрапкою у квадратних дужках. Текстові скорочення, за винятком повторень, розкриті у квадратних дужках зі зніманням крапки. Примітки і коментарі подані після публікації тексту листів.

При публікації листів Д.І.Багалія повністю збережено мову, морфологічні та стилістичні особливості оригіналу тексту.

¹ Олександр Матвійович Лазаревський. 1834–1902. Матеріали до біобібліографії. – К., 1994. – С.23–26, 55–78; *Воронов В.І.* Місце О.М.Лазаревського в українському історіографічному процесі // *Осягнення історії*. Зб. праць на пошану проф. М.П.Ковальського. – Острогор, Нью-Йорк, 1999. – С.211–228; *Герасименко Н.О.* Подвижник історичної науки О.М.Лазаревський // *Укр. іст. журн.* – 2004. – №4. – С.90–102; №5. – С.16–35; *Кравченко В.В.* Д.І.Багалей: научная и общественно-политическая деятельность. – Харьков, 1990. – 175 с. та ін.

² *Л.А.* Четыре письма О.М.Бодянского. 1855–58 // *Киевская старина*. – 1859. – №11. – С.447–450; *Лазаревский А.* Письмо Н.Костомарова // Там же. – 1891. – №9. – С.478–479.

³ *Лазаревська К.* Листи Осипа Бодянского до Олександра Лазаревського (1854–1855) // *Україна*. – 1926. – Кн.1. – С.66–70; *Житецький І.* Листування О.М.Лазаревського і М.І.Костомарова // *Україна*. – 1927. – №4. – С.88–105; Листування родини Лазаревських та деякі родинні документи // *Український археографічний збірник*. – К., 1927. – Т.2. – С.74–235; Листи Олександра Лазаревського // Там само. – С.264–270; *Шевелів Б.* Листи О.М.Лазаревського до О.І.Ханенка // Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського. – К., 1928. – С.969–981.

⁴ *Воронов В.І.* Листи російського історика В.О.Мякотіна до О.М.Лазаревського // *Дніпропетровський історико-археографічний збірник*. – Дніпропетровськ, 2002. – Вип.2. – С.630–641; *Семенцов М.В.* Из эпистолярного наследия кубанского фольклориста А.Д.Бигдая (письма В.С.Гнилосырову, М.Ф.Комарову, А.М.Лазаревскому) // *Книжное наследие на Северном Кавказе: История и современность*. – Сб.ст. – Краснодар, 2004. – Вып.2. – С.387–395.

⁵ Серед опублікованої епістолярної спадщини Д.І.Багалія листи М.І.Костомарова, І.Є.Репіна, Ю.Й.Січинського, М.О.Макаренка, листування вченого з В.Б.Антоновичем і М.С.Грушевським, а також дослідження Гончаровою І.Є. епістолярію вченого як джерела до історії Харківського університету. – Див.: *Багалій Д.І.* Вибрані праці. – Харків, 1999. – Т.1. – С.528–536.

⁶ Отрывки из автобиографии Александра Матвеевича Лазаревского // *Киевская старина*. – 1902. – №6. – С.471; *Герасименко Н.О.* До історії дворянства роду Лазаревських // *Укр. іст. журн.* – 2006. – №5. – С.199–206.

⁷ *Сарбей В.Г.* Т.Г.Шевченко і О.М.Лазаревський // *Укр. іст. журн.* – 1989. – №3. – С.28, 34.

⁸ Отрывки из автобиографии Александра Матвеевича Лазаревского. – С.473, 478–480; Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського. – Ф.1. – Спр.68438. – Арк.1; Спр.68440. – Арк.1 (далі – ІР НБУВ).

⁹ *Василенко Н.П.* Первые шаги по введению положений 19 февраля 1861 года в Черниговской губернии. – К., 1901. – С.6; *Сарбей В.Г.* Історичні погляди О.М.Лазаревського. – К., 1961. – С.34.

¹⁰ ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.68443. – Арк.1; Спр.68453. – Арк.1, 1зв.; Спр.68454. – Арк.1, 1зв.; Листи Олександра Лазаревського. – С.283, 285, 286, 319.

¹¹ Автобіографія акад. Дмитра Івановича Багалія // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія. З нагоди 70-річчя життя та 50-х роковин наукової діяльності. – К., 1927. – С.6, 9–14, 78.

¹² *Кравченко В.В.* Указ. соч. – С.13–14; Центральний державний історичний архів України в м. Києві. – Ф.707. – Оп.42. – Спр.119. – Арк.503–504 (далі – ЦДІАУК).

¹³ *Кравченко В.В.* Указ.соч. – С.14–15.

¹⁴ Там же. – С.16–17.

¹⁵ Там же. – С.48.

¹⁶ Автобіографія акад. Дмитра Івановича Багалія. – С.81.

¹⁷ ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.67865–67869. – Арк.5.

¹⁸ ЦДІАУК. – Ф.2045. – Оп.1. – Спр.82. – Арк.1, 2.

¹⁹ Там само. – Арк.3–4.

²⁰ Там само. – Арк.5, 5зв., 7, 7зв.

²¹ ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.67865–67869. – Арк.6, 6зв.; *Іванов Е.М.* Д.И.Багалей и Харьковский исторический архив // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков, 1911. – Т.20. – С.LVII.

²² Автобіографія акад. Дмитра Івановича Багалія. – С.82.

²³ ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.67865–67869. – Арк.8 зв.; Автобіографія акад. Дмитра Івановича Багалія. – С.80.

²⁴ ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.67865–67869. – Арк.8, 8 зв.

²⁵ Там само. – Арк.8 зв.; *Луцицкий И.В.* [Рец.] на кн.: Лазаревский А.М. Описание старой Малороссии. – Т.1. – Полк Стародубский // Университетские известия. – 1889. – №12. – С.283–297.

²⁶ *Лазаревский А.* По поводу ста лет от смерти графа П.А.Румянцева // Киевская старина. – 1896. – №12. – С.374–394; *Его же.* Черты характера гр. П.А.Румянцева // Там же. – 1896. – №12. – С.80–81; *Его же.* Хозяйство гр. П.А.Румянцева // Там же. – С.81–85.

²⁷ Щодо класифікації епістолярних джерел за стилем. – Див.: *Колесник И.И.* Принципы классификации и анализа эпистолярных источников (по материалам переписки С.М.Соловьева) // Историографические и источниковедческие проблемы отечественной истории. – Днепропетровск, 1985. – С.81–82.

№1

[1883, Харьков]

Милостивый государь Александръ Матвѣевичъ!

Посылаю Вамъ остальные двѣ статьи изъ Зап[исок] Чер[ниговского] Стат[истическо-го] Ком[итета]. Очень сожалѣю, что разорвалъ книги, а не прислалъ ихъ цѣликомъ. Мнѣ эти статьики вовсе не нужны, но меня ввело въ заблужденіе то обстоятельство, что въ Вашемъ экземплярѣ, какъ мне казалось, помѣщены были исключительно Ваши работы.

Во исполненіе своего обѣщанія сообщу Вамъ пока нѣсколько общихъ свѣдѣній о нынѣшней судьбѣ архива.

Два года тому назадъ былъ присланъ г. Калачовымъ¹ слушатель его института Рагозинъ² для разборки этого архива; деньги для этого были пожертвованы местнымъ сахарозаводчикомъ – Харитоненко³; поработалъ онъ два мѣсяца и, конечно, почти ничего не сдѣлалъ; архивъ по прежнему хранился въ тюкахъ на хорахъ и въ унив[ерситетском] корридорѣ. Въ началѣ нынѣшняго года мы съ Петромъ Савичемъ Еф[именко]⁴ рѣшили приступить къ разборкѣ его. Приглашено было нѣсколько лицъ изъ молодыхъ преподавателей университета и стипендіатовъ для приготовленія къ профессорскому званію. Нѣкоторое время толковали надъ планомъ работъ; Петръ Савичъ стоялъ за то, чтобы дѣла сразу группировать въ рубрики по ихъ содержанію и не вносить ни въ какія записи (дѣла о козачествѣ, о бѣгствѣ крестьянъ и т[ак] д[алее]). Взяло верхъ другое мнѣніе – вносить в каталогъ краткое содержаніе дѣла (частью по надписи на дѣлѣ, частью пробѣгая его содержаніе), годъ и номеръ его на дѣлѣ выставлять. Номеръ уставлять по порядку номеров на полкѣ. Всѣхъ тюковъ было 84; въ каждомъ отъ 8–12 пуд. Теперь уже разобрано около 80 тюковъ; остается отъ нихъ нѣсколько мелкихъ дѣлъ и 4 вовсе не разобранные тюка. Номеровъ записано 3800, причемъ подъ однимъ номеромъ иногда находится нѣсколько десятковъ совершенно аналогическихъ дѣлъ. Дѣла относятся почти исключительно къ XVI–II в.; къ XVII в. очень мало – 3 книги стар[одубского] магистрата (изъ коихъ двѣ были напечатаны въ Черн[иговских] Губ[ернских] Вѣд[омостях] и нѣсколько документовъ въ болѣе позднихъ дѣлахъ). 1. жалованныхъ грамотъ малороссійскимъ городамъ. Почти всѣ документы касаются внутренней исторіи Лѣвоб[ережной] Укр[аины] XVIII в. – характеристики разныхъ сословій – старшины, козачества, городского сословія, посполитыхъ. (P.S. Не мало удивляюсь тому обстоятельству, что пока не нашелъ я техъ «поточныхъ дѣлъ объ ишедшихъ отъ владѣльцевъ людяхъ», на которыя ссылаетесь Вы въ «Мал[ороссійских] Посп[олитых] крестья[нах]»)⁵. Землевладѣнія (масса тяжёбныхъ дѣлъ; отсюда выдѣляются въ очень большомъ количествѣ фамильныя дѣла, начиная съ первыхъ годовъ XVIII ст. во всехъ полкахъ, а особенно Стародубовском), промышленно-сти и торговли, внутреннего управленія и т[ак] д[алее] и т[ак] д[алее].

Какъ бы то ни было архивъ теперь имѣетъ опредѣленное помѣщеніе (небольшое, но сухое и отопливаемое), своего хранителя (выбрало Ист[орико] Фил[ологическое] Общ[ество] меня)⁶.

Желательно впрочемъ, чтобы это былъ фундаментъ для будущаго; желательно, что бы при Архивѣ Мал[ороссійской] Кол[легии] въ Харьковѣ сосредоточилось все то, что относится къ Лѣвобережной и Слободской Украинѣ; Харьковъ для этого несравнѣнно болѣе удобный пунктъ, чѣмъ, напримѣръ Кіевъ. Скоро къ нашему архиву будетъ присоединенъ архивъ Харьк[овскаго] Губ[ернскаго] правл[енія], содержащій документы б[ывшей] Слободской Украины; нѣкоторыя частныя лица отдають намъ свои документы (Петръ Савичъ пожертвовалъ свои дѣла о Запорожьи).

Во всякомъ случаѣ сохраненіе жертвуемыхъ документовъ гарантировано на вѣчныя времена, ибо архивъ является университетскою собственностью.

Я лично теперь собираю матеріалы по исторіи городовъ въ Левобережной Украинѣ съ пол[овины] XVII по пол[овину] XVIII в. Въ нашемъ архивѣ нашлись копіи всѣхъ жалованныхъ грамотъ Чернигову, Нѣжинѣ, Стародубу, Погару, Почепу и частью Полтавы, а также много отдѣльных дѣлъ, относящихся къ городскому самоуправленію, занятіямъ жителямъ и ихъ быту. Румянцев[ская] опись⁷ мнѣ доставляетъ данныя объ экономическомъ бытѣ. У Васъ я находилъ ссылку на принадлежащее Вамъ собраніе рукописей подъ заглавіемъ «Матеріалы для исторіи городского быта в Мало[россии]». Для дальнѣйшаго собиранія матеріаловъ я побываю и въ Кіевѣ, и въ Черниговѣ, а можетъ быть, и в Москвѣ, и мнѣ было бы крайне интересно теперь въ общихъ чертахъ познакомиться съ характеромъ Вашего собранія; посему беру на себя смелость попросить Васъ написать мнѣ объ этомъ. Нужно замѣтить, что самыя документы я думаю издать при посредствѣ Кіев[ской] Врем[енной] Ком[иссии]⁸ въ видѣ тома «Архива Юг[о]-Зап[адной] Руси»⁹. Если же Вамъ потребуются какія нибудь справки изъ нашего архива, то располагать мною.

Примите увер[енія] въ уваженіи

Вашъ покл[орный] слуга.

Багалій

ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.67865–67869. – Арк.5–6 зв. Автограф.

№2

[1890, с.Кочеток, Харьковской губ.]

Многоуважаемый Александръ Матвѣевичъ!

Обращаюсь къ Вамъ съ покорнѣйшей просьбой, исполненіемъ которой Вы меня премного обяжете.

Въ настоящее время я пишу работу подъ заглавіемъ «Магдебургское право въ городахъ Левобережной Малороссіи»¹⁰, которая представляетъ отрывокъ изъ будущаго изслѣдованія «О городахъ Лѣвобережной Малороссіи». Работа эта приходитъ уже къ концу, но для нея мнѣ необходимы Ваши два изданія, которыхъ нигде въ Харьковѣ нельзя достать, а именно – **Протокулъ Стародубовскаго магистрата 1683 и 1690 гг.**¹¹ У Васъ навѣрное есть или оттиски, или самыя номера Черн[иговскихъ] Губ[ернскихъ] Вѣд[омостей] (1857 г. №21–34 и 1852 г. 36–44). Назначьте срокъ (скажемъ двухънедѣльный) для пользования ими и пришлите мнѣ.

Работа моя основана почти исключительно на документахъ архива Малороссійской Коллегии (и, конечно, на всѣхъ печатныхъ данныхъ). Къ сожалѣнію, у меня нѣтъ еще и одного пособія, посвященнаго спеціально одному изъ городовъ, пользовавшихся магдебургскимъ правомъ (Г.Погаръ-Ханенка)¹². У Васъ оно опять таки имѣется – и Вы мнѣ окажете настоящее благодѣяніе, если пришлете и его вмѣстѣ съ «протоколами». Не знаю также, могу ли найти для себя что либо полезное въ «Историческомъ описаніи нѣкоторыхъ местностей Черн[иговской] губ[ернии]» Ханенка (Черн[иговскій] кал[ендарь] на 1888-й годъ)¹³. Но и этимъ не исчерпываются мои просьбы къ Вамъ, многоуважаемый Александръ Матвѣевичъ! Покончивши съ вопросомъ о магдебургскомъ правѣ, я примусь за обработку другихъ сторонъ своего вопроса и за тѣмъ соединю все это въ отдѣльное изслѣдованіе о городахъ Лѣвоб[ережной] Мал[ороссіи] (какъ единицахъ юридическихъ, какъ центрахъ военныхъ, и какъ промышленно-торговыхъ центрахъ). У насъ въ архивѣ много матеріаловъ по этому вопросу; но я хотѣлъ бы воспользоваться и тѣмъ, что есть у Васъ; а у Васъ есть, на сколько мнѣ извѣстно, цѣлое собраніе «Матеріаловъ для исторіи городскихъ поселеній в Малороссіи». Вы, конечно, можете опасаться, чтобы оно какъ ни будь не пропало у частнаго лица (т.е. у меня) и потому я предлагаю слѣдующую комбинацію: къ Вамъ обратиться съ просьбою о высылкѣ ихъ Харьковскій университет (рек-

торь); онъ приметъ на себя полную отвѣтственность о сохранности ихъ и они будутъ храниться въ университетской библіотекѣ, где я ими и буду пользоваться. Вы же съ своей стороны можете назначить опять таки извѣстный срокъ. Такъ мы поступали, пользуясь рукописями Императ[орской] Публ[ичной] Библіотеки и Московскихъ архивовъ.

До 20-го августа я пробуду еще на дачѣ (а можетъ быть и немного позже, напр[имер] до 25), куда писать по слѣдующему адресу: въ г.Чугуевъ (Харьк[овской] губ[ернии]), а оттуда въ с.Кочетокъ, Дм[итрию] Иван[овичу] Баг[алею], в городѣ адрес слѣдующій – Харьковъ, Дѣвичья улица, домъ Потебни, №3. Вамъ, вѣроятно, известно, что я, по порученію Академіи, составилъ разборъ Вашей книги¹⁴; недавно Л.Н.Майковъ¹⁵ меня извѣстилъ, что моя рецензія была принята оч[ень] сочувственно и Вамъ присудили малую Ув[аровскую] премію. Рецензія моя очень обширная, займетъ листовъ 7 печатныхъ. В ней я касаюсь и замѣтки И.В.Лучицкаго, полемизирую съ нимъ за Васъ¹⁶.

Остаюсь с полнымъ уваженіемъ Д.Багалѣй.

IP НБУВ. – Ф.1. – Спр.67865–67869. – Арк.7–8 зв. Автограф.

№3

Многоуважаемый Александръ Матвѣевичъ!

Спасибо Вамъ за присылку 2-х книгъ «Черн[иговскихъ] Вѣд[омостей], онѣ мнѣ очень пригодились. Теперь высылаю ихъ Вамъ обратно; спасибо и за интересный документъ, и за списки Черн[иговскихъ] дворянъ¹⁷. Просилъ я у Васъ еще старой книжечки Есимонтовскаго «Описаніе Суражскаго уѣзда»¹⁸ и Ханенка «Г.Погаръ»¹⁹. У насъ ихъ достать нельзя. За обѣщаніе прислать въ свое время Матеріалы (рук.) для исторіи городовъ Лѣвоб[ережной] Мал[ороссійской] также благодарю и буду ждать съ нетерпѣніемъ. Пока же буду разрабатывать свои источники. Кстати мы получили 21000 дѣлъ изъ Архива Полт[авскаго] Губ[ернскаго] правленія, которые составляютъ несомнѣнно органическую часть Архива Малор[оссійской] Коллегии и относятся къ территоріи нын[ешней] Полтавщины²⁰. О содержаніи ихъ Вы составите себѣ нѣкоторое понятіе изъ моей брошюры, которую при семъ прилагаю²¹. Тутъ я нашелъ уже «дѣло о Полтавскомъ магистратѣ», которымъ, конечно, и воспользуюсь. Не знаю, дошелъ ли до Васъ 2-й томъ моихъ «Матеріалъ»²², который я отправилъ въ Кіевъ черезъ одного нашего кандидата-историка. Во всякомъ случае Вы его получите скоро, если не получили до сихъ поръ.

Если Вы пожертвуете портретъ [...] Севицкаго въ Харьковъ, то сдѣлаете очень доброе дѣло. Музеевъ у насъ даже два – одинъ университетскій съ хорошей коллекціей картинъ и рѣдчайшимъ по богатству собраніемъ гравюръ, другой – городской, вновь заводимый; лучше было бы въ Университетскій; завѣдуетъ музеемъ унив[ерситетскій] проф[ессор] Георгій Федоровичъ Шульцъ (Классикъ)²³. Музей въ хорошемъ порядкѣ и доступенъ для публики.

Искренно уважающій Дм. Багалѣй.

9 октября 1890 г.

IP НБУВ. – Ф.1. Спр.64765–67869. – Арк.1–2. – Автограф.

№4

Многоуважаемый Александръ Матвѣевичъ!

Приношу Вамъ искреннюю благодарность за присылку новыхъ Вашихъ работъ и поздравленіе съ полученіемъ Уваровской преміи. Вместе съ тѣмъ обращаюсь къ Вамъ съ предложеніемъ слѣдующаго содержанія.

Я прочиталъ, что Вы хотите издать къ приближающемуся юбилею гр. П.А.Румянцева-Задунайскаго «Матеріалы по управленію имъ Малороссіей». Не знаю, какъ и гдѣ Вы ихъ хотите напечатать. Но, м[ожетъ] б[ыть] Вы захотите сдѣлать вмѣстѣ со мной предложеніе Императорскому Русскому Историческому Обществу в Петербургѣ напечатать тамъ ими [...] документовъ въ изданіяхъ общества; матеріалы же мы предложимъ имъ сообща – Вы свои, а я то, что хранится въ Харьковскомъ историческомъ архивѣ. Вѣроятно, наше предложеніе будетъ принято – и мы получимъ возможность издать много и хорошо, получивъ, даже за это гонораръ (чего обыкновенно не случается)

Жду отвѣта.

Преданный Вамъ

Дм. Багалѣй

Адресъ: Харьковъ, Подгорная ул., д.№4, проф[ессор] Дм. Ив. Б[агалей]

19 октября 1895 г.

ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.67865–67869. – Арк.3, 3 зв. – Автограф.

№5

Харьковъ, 6 ноября 1895 г.

Многоуважаемый Александръ Матвѣевичъ!

А я все таки къ Вамъ обращаюсь со своимъ предложеніемъ о совместномъ изданіи «Румянцевскихъ предложеній». Вы ихъ найдете въ библіотекѣ Кіевской Временной Комиссіи; Тамъ хранятся 4 книги слѣдующаго содержанія:

1) Предложенія Румянцева въ Малор[оссійскую] Кол[легию] 1764-65 (№ 414), 2) Предл[ожения] Рум[янцева] Малорос[сийским] городамъ о предоставленіи ими Выс[очайших] грамотъ и объ обмѣнѣ дворовъ 1783 г (№440); 3) Предл[ожение] Рум[янцева] о планированіи Кіева, Чернигова и Новгородъ Сѣв[ерского] в 1787 г. (№441); 4) Распор[яжение] Рум[янцева] о пор[ядках] церк[овных] 1783 (№ 442), Другія книги его предложеній хранятся у насъ въ архивѣ. Вотъ мы ихъ и «возсоединимъ». Хорошо? Напишите! Жду отвѣта.

Съ глубокимъ уваженіемъ

Дм. Багалій

Свою рецензію на «Опис[аніе] Ст[арой] Малор[оссиі]» постараюсь выслать в скорѣйшемъ времени (у меня дома уже нѣтъ экземпляра)²⁴.

ІР НБУВ. – Ф.1. – Спр.67865–67869. – Арк.4, 4 зв. – Автограф.

¹ Калачов Микола Васильович (1819–1885) – російський історик, юрист, археограф, архівіст, академік Петербурзької академії наук (1883). Працював у Петербурзькій археографічній комісії. Професор кафедри історії російського законодавства при Московському університеті (1848–1852). Брав участь у підготовці реформи 19 лютого 1861 р. та судової реформи 1864 р. Засновник і редактор журналу «Юридический вестник» (1860–1864, 1867–1870). Редактор і укладач публікацій документів, автор ряду праць із теорії і практики архівної справи. Організатор Петербурзького археологічного інституту (1877). Прагнув до створення мережі центральних і місцевих архівів, піклувався про збереження документів і намагався зробити їх надбанням широкого кола дослідників. – Див.: *Маяковский И.Л.* Н.В.Калачов как историк-архивист // Труды Московского государственного историко-архивного института. – Москва, 1948. – Т.4; *Иванов Е.М.* Д.И.Багалей и Харьковский исторический архив // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Х., 1911. – Т.20. – С.LVII.

² *Рагозин Н.П.* – слухач Петербурзького археологічного інституту. – Див.: *Иванов Е.М.* Указ. соч. – С.LVII; ЦДІАУК. – Ф.2045. – Оп.1. – Спр.82. – Арк.3–4.

³ Харитоненко [Іван Герасимович] (1822–1891) – засновник роду українських підприємців і землевласників. Походив із селян-чумаків Сумського повіту Харківської губернії. Закінчив приходську школу. Початковий капітал нажив на торгівлі, оренді землі та промислах. У 1861 р., після скасування кріпацтва, почав скуповувати поміщицькі землі та будувати цукрові заводи. Із 1890 р. – член синдикату цукрозаводчиків. Йому належало шість цукрових і один рафінадний заводи. Займався благодійною діяльністю. Значні кошти виділяв для підтримки освіти, в тому числі Харківському університетові. У 1879 р. надав сто тисяч рублів для облаштування у цьому університеті гуртожитку для бідних студентів, а у 80-х рр. ХІХ ст. – для упорядкування архіву, який зберігався у Харківському університеті. За неодноразові пожертви на олтар освіти його було нагороджено орденами св. Анни ІІІ ступеня (1871 р.), св. Володимира ІІІ ступеня (1880 р.) і висловлена особиста подяка від імператора. – Див.: *Лазанська Т.* Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики ХІХ ст.). – К., 1991. – С.223–227; ЦДІАУК. – Ф.1191. – Оп.1. – Спр.90. – Арк.1–3, 27, 27 зв.; Ф.2045. – Оп.1. – Спр.82. – Арк.3–4.

⁴ Єфименко Петро Савич (1835–1908) – український етнограф та історик. Народився у м. Великий Токмак. Навчався у Харківському (1855–1858) та Московському (1858–1859) університетах. У 1860 р. звинувачений в «українському сепаратизмі» і засланий до Пермської, а потім до Архангельської губернії. Після заслання служив у містах Воронежі, Самарі (1870–1877) та Чернігові (1877–1879). У 1879 р. переїхав до м. Харкова, де працював у Харківському відділенні Дворянського банку. Дійсний член Харківського історико-філологічного товариства. У 1879 р. запропонував порушити клопотання про передачу архіву Малоросійської колегії, який зберігався у Чернігівському губернському правлінні, до Харківського університету. Частину архіву, вагою близько 500 пудів (пуд – міра ваги, яка дорівнювала у ХІХ ст. в Російській імперії 16,38 кг. Див.: *Шостин Н.А.* Очерки истории русской метрологии. – Москва, 1975. – С.258) він сам перевіз до Харкова волами. Див.: *Иванов Е.М.* Указ. соч. – С.LVII; Автобіографія акад. Дмитра Івановича Багалія // Ювілейний

збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. – К., 1927. – С.81–82.

⁵ Ідеться про працю О.М.Лазаревського «Малороссийские посполитые крестьяне (1648–1783). Историко-юридический очерк по архивным источникам», яка вперше була видана у Чернігові у 1866 р.

⁶ Охоронцем архіву Д.І.Багалія було обрано у 1883 р. – Див.: *Іванов Е.М.* Указ. соч. – С.LVII.

⁷ Генеральний опис Лівобережної України, проведений у 1765–1769 рр. генерал-губернатором Малоросії і президентом Малоросійської колегії П.О.Рум'янцевим, часто називають рум'янцевським.

⁸ Тимчасова комісія для розгляду давніх актів заснована при київському, подільському і волинському генерал-губернаторі у 1843 р. – Див.: *Журба О.І.* Київська археографічна комісія. 1843–1921. Нарис історії і діяльності. – К., 1993. – С.37–38.

⁹ Архів Юго-Западной России – зібрання історичних документів і літературних пам'яток України XIV–XIX ст., яке видавала Тимчасова комісія для розгляду давніх актів у 1859–1914 рр. – Див.: *Журба О.І.* Назв. праця. – С.80–103.

¹⁰ Праця Д.І.Багалія «Магдебургское право в городах Левобережной Малороссии» була вперше опублікована у 1892 р. у «Журнале Министерства народного просвещения» (№3. – С.1–55).

¹¹ Тут і далі підкреслено Д.І.Багалієм.

¹² Ідеться про працю О.І.Ханенка «Город Погар», опубліковану у 1871 р. у «Черниговских губернских ведомостях» (№9–17) та окремою відбиткою.

¹³ Праця О.І.Ханенка «Историческое описание некоторых местностей Черниговской губернии» побачила світ у 1887 р. у м. Чернігові. У листі Д.І.Багалія зазначено, що вона була опублікована у 1888 р. у «Черниговском календаре», проте підтвердити або заперечити ці відомості не вдалося.

¹⁴ Д.І.Багалій пише у листі до О.М.Лазаревського про рецензію, підготовлену ним за дорученням Петербурзької академії наук на перший том праці Олександра Матвійовича «Описание Старой Малороссии. Полк Стародубский», за яку вчений був удостоєний академією наук малої Уваровської премії у розмірі 500 руб. – Див.: *ІР НБУВ.* – Ф.1. – Спр.68457. – Арк.1.

¹⁵ Майков Леонід Миколайович (1839–1900) – російський літературознавець та етнограф. Академік (1891) і віце-президент (1893) Петербурзької академії наук.

¹⁶ Рецензія І.В.Лучицького на перший том «Описания Старой Малороссии. Полк Стародубский» О.М.Лазаревського була опублікована у 1889 р. у журналі «Университетские известия» (№12. – С.283–297).

¹⁷ Ідеться про працю О.М.Лазаревського «Списки Черниговских дворян 1783 г. Материал для истории местного дворянства по официальным данным» (Чернигов, 1890. – 186 с.).

¹⁸ «Описание Суражского уезда» Г.Н.Єсимонтовського (ч.1) побачила світ у Петербурзі у 1846 р., а ч.2 – «Сельское хозяйство Суражского уезда Черниговской губернии» – в «Земском сборнике Черниговской губернии» (1882. – №2. – С.99–206).

¹⁹ Див. посилання №11.

²⁰ У 1886 р. Д.І.Багалій відкрив у архіві Полтавського губернського правління другу частину архіву Малоросійської колегії і частину Генерального опису Малоросії. У 1888 р. він виступив із доповіддю про структуру і зміст нововідкритих документів на VI Археологічному з'їзді у м. Одесі. Як видно з листа Дмитра Івановича до Олександра Матвійовича, йому вдалося перевезти документи, віднайдені у м. Полтаві, до м.Харкова. – Див.: *Іванов Е.М.* Указ. соч. – С.LVIII.

²¹ Ідеться, ймовірно, про публікацію у 1889 р. доповіді Д.І.Багалія на VI Одеському Археологічному з'їзді під назвою «О вновь открытых материалах для истории Левобережной Украины (Архив Полтавского губернского правления)» у «Трудах VI Археологического съезда в Одессе» (1884. – Т.4. – С.79–82) і, як видно з листа Дмитра Івановича до Олександра Матвійовича, вона вийшла й окремою відбиткою.

²² Праця Д.І.Багалія під назвою «Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний в XVI–XVIII ст.» [Т.2] була опублікована в «Сборнике Харьковского историко-филологического общества» (1890. – Т.2. – Вып.1. – С.1–438).

²³ *Шульц Г.Ф.* – професор Харківського університету. Викладав на кафедрі класичної філології. – Див.: Автобіографія акад. Дмитра Івановича Багалія. – С.49.

²⁴ Рецензія Д.І.Багалія на працю О.М.Лазаревського «Описание Старой Малороссии. Т.1. Полк Стародубский» була опублікована у 1891 р. під назвою «Новый историк Малороссии (рецензия на книгу А.М.Лазаревского «Описание Старой Малороссии». – Санкт-Петербург, 1891. – 148 с.; из отчета Императорской академии наук о 32-м присуждении наград графа Уварова)».

The letters of a famous scientist D.I.Bahalii to an outstanding figure of Ukrainian historiography O.M.Lazarevs'kyi are published with detailed preface and commentaries. The correspondence is about preparation of scientific works, search of primary sources, and state of archival and museum affairs in Kharkiv, the scientist shares his creative plans.